

Starostlivosť o zdravie a výchova k zdraviu na vybraných mestských školách v druhej polovici 19. storočia

Katarína Pekařová

Abstract

PEKAŘOVÁ, Katarína: Healthcare in Selected City Schools in the Second Half of the 19th Century

Templates for the state's healthcare of the Hungarian inhabitants were progressively created since the Age of Enlightenment. One of the most important tasks of the state and public health authorities was to protect the inhabitants from contagious diseases. Educating people from every strata of the population to look after their health was also considered extremely important.

The school environment brought many healthcare pros and cons for children and youths. This article is divided into three parts. In the first part, the author shows the most important pros and cons of the school environment in general. The introduction of physical education and health education into the school system and the employment of school doctor was a major plus. A school, however, as a collective institution allowed many contagious diseases to spread very easily. In the second part, the author pays closer attention to health education and also the function of school doctors in what is today Slovak territory up to 1918. In 1913 a little more than a half of secondary schools and half of teachers' institutes employed a school doctor. The third part brings an overview of everyday healthcare in selected city schools according to the school's annual reports. The author used the particular example of five secondary schools which employed school doctors.

Keywords: healthcare at schools, school doctors, health education, 19th century

Knajdôležitejším faktorom kvality života, a to nielen v mestách, nesporne patrí starostlivosť o zdravie. Už od osvietenstva sa vytvárali formy štátnej starostlivosti o zdravie obyvateľov Uhorska, ktoré sa realizovali vo viacerých oblastiach. K najdôležitejším úlohám štátu a dobového zdravotníctva patrila ochrana obyvateľov pred nákazlivými ochoreniami, čo bol vzhľadom na koncentráciu obyvateľstva problém najmä v mestách. Ďalšiu mimoriadne dôležitú úlohu predstavovala výchova k zdraviu všetkých vrstiev obyvateľstva. Jeden z pilierov realizácie štátom garantovanej ochrany zdravia predstavovali školy, ktoré mali veľký dosah na celú populáciu.

Školské prostredie zo zdravotného hľadiska prinieslo pre školopovinné deti a mládež nielen mnohé pozitíva, ale aj isté negatíva. Nasledujúci príspevok sme rozčlenili na tri časti, ani jedna z nich však nie je vyčerpávajúcim súhrnom problematiky, ale skôr mozaikou najdôležitejších prvkov súvisiacich so sledovanou témou. Prvá časť poukazuje na najvýznamnejšie klady i zápory školského prostredia vo všeobecnosti. Druhá časť popisuje vyučovanie zdravotvedy a pôsobenie školských lekárov na území dnešného Slovenska v druhej polovici 19. storočia. Jadrom štúdie je tretia časť, v ktorej budeme sledovať jednotlivé aspekty zdravotnej starostlivosti v každodennom živote vybraných mestských škôl na základe výročných školských správ.

I. Formy starostlivosti o zdravie školskej mládeže

Metódy a prostriedky štátnej starostlivosti o zdravie detí a mládeže na školách sa v priebehu 19. storočia formovali postupne. Dozor nad zdravotnou starostlivosťou na školách mali úradní lekári,¹ ktorých kompetencia súvisela predovšetkým s ochranou proti infekčným ochoreniam. K najprogressívnejším zákonným nariadeniam upravujúcim starostlivosť o zdravie na školách v Uhorsku patrilo zavedenie jedinečnej inštitúcie „školský lekár – učiteľ zdravotvedy“, ktorá bola zriadená v roku 1885 na stredných a od 1886 aj na meštianskych školách.² Školský lekár vykonával pravidelné zdravotné prehliadky žiakov a viedol evidenciu o ich zdravotnom stave. S cieľom zamedziť výskytu nákazlivých ochorení vykonával pravidelnú kontrolu budovy školy a jej okolia, školského internátu alebo bytov, kde žili študenti v podnájme. Školský lekár dohliadal na hygienu, vetranie, kúrenie, zásobovanie vodou a tiež vybavenie tried. Ako učiteľ zdravotvedy bol zároveň členom pedagogického zboru školy. Na gymnáziách vyučoval zdravotvedu v 7. ročníku, na meštianskych školách v 4. ročníku.³ Školský lekár bol na štátnych školách platený štátom a napriek širokej škále úloh, ktoré vykonával, dostával pomerne nízky plat. Prvé nariadenie ministerstva školstva z roku 1885 stanovilo plat školského lekára, ktorý vyučoval aj zdravotvedu na 200 korún, a ak nevyučoval zdravotvedu, jeho plat bol len 100 korún.⁴

K pozitívam štátom organizovaného vzdelávania patrilo tiež zavedenie výchovy k zdraviu, v rámci ktorej deti získali základné poznatky z oblasti starostlivosti o zdravie, hygieny a poskytovania prvej pomoci. Výchova k zdraviu má stáročné tradície, skutočný rozvoj zdravotno-osvetových aktivít v celej Európe však nastal až v druhej polovici 17. a v 18. storočí.⁵ Rozmach zdravotvednej literatúry v národných jazykoch súvisel so šírením osvietenských myšlienkových prúdov, ktoré sa výrazne presadzovali aj prostredníctvom reforiem v oblasti výchovy, vzdelávania a zdravotníctva.

K prvým učebniciam zdravotvedy patrili širšie koncipované zdravotné príručky osvietenských lekárov, ktoré boli určené širším ľudovým vrstvám.⁶ Tieto diela neboli síce priamo určené do

1 Povinnosti úradných lekárov a ich postavenie v rámci hierarchie verejného zdravotníctva pozri: BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Dejiny zdravotníctva na Slovensku*. Martin : Vydavateľstvo Osveta, 1989, s. 138-142; FALISOVÁ, Anna. *Lekári na Slovensku do roku 2000*. Bratislava : Veda, Vydavateľstvo SAV, 2010, s. 37-69; KERTAI, Pál – LUN, Katalin. *250 éves a magyar tisztiorvosi szolgálat*. Dostupné na internete: https://www.antsz.hu/felso_menu/rolunk/antsz_szervezete/feladatok/kertai_lun.html (posledný náhľad 29. 11. 2016).

2 KAPRONCZAY, Károly. A magyarországi iskola-egészségügy történetéből. In *Fejezetek az orvostudomány egyetemes történetéből (oktatási segédanyag)*. Dostupné na internete: http://www.tudomanytortenet.hu/tankonyvek/a_kozegeszsegugy_tortenete/index.php?kat=43&id=0&idd=436 (posledný náhľad 29. 11. 2016).

3 Významnejším zákonným nariadeniam, ktoré sa vzťahovali na starostlivosť o zdravie na školách, sme sa už venovali v inej štúdii, pozri: PEKAŘOVÁ, Katarína. Vybrané aspekty výchovy k zdraviu a starostlivosti o zdravie na školách v minulosti (do roku 1918). In *Historicko-pedagogické fórum (internetový časopis pre dejiny pedagogiky a školské múzejníctvo)*, 2016, roč. 5, č. 1, s. 3-14. Dostupné na internete: http://www.msap.sk/images/stories/casopis/hpf_1-2016.pdf (posledný náhľad 29. 11. 2016).

4 BABARCZI-SCHWARTZER, Ottó. Közegészségügy : az orvos közreműködése az igazságszolgáltatásban. 1. kötet. Budapest : Grill, 1909, s. 126.

5 FALISOVÁ, Anna. Zdravotnícka problematika v časopise OBZOR v rokoch 1895 – 1905. In *Historické štúdie* 47. Bratislava : Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 2013, s. 167.

6 Analýzy osvietenských zdravotných príručiek pozri: TINKOVÁ, Daniela. Tělo, obraz duše : „Katechizmy zdraví“ a dietetické příručky přelomu 18. a 19. století jako pramen k dějinám těla a tělesnosti. In LENDEROVÁ, Milena –

škôl, no dobové pedagogické a metodické príručky ich odporúčali ako doplnkové čítanie pre učiteľov. K osvojeniu základných pravidiel starostlivosti o zdravie a hygienických návykov mala napomôcť prvá učebnica zdravovedy pre slovenské školy, ktorú v roku 1795 preložil a vydal významný predstaviteľ slovenskej osvietenskej vedy Jur Ribay (1754 – 1812) pod názvom *Katechismus o zdravj s* podtitulom *pro obecný lid a sskolskau mládež*. Prístupnou formou otázok a odpovedí bolo koncipované pôvodne nemecké dielo *Gesundheits – Katechismus*⁷ lekára Bernharda Christofa Fausta (1755 – 1842) určené na vzdelávanie v školách i v domácom prostredí. Z titulného listu Ribayovho prekladu však vieme, že text bol „z *Vhorského gazyku na slowensky preložený*“. Ribay teda prekladal nie z nemeckej, ale z maďarskej predlohy.⁸

Autorom prvej pôvodnej učebnice určenej pre slovenské školy, ktorá vyšla až v druhej polovici 80. rokov 19. storočia, bol pedagóg, spisovateľ a publicista Rehor Uram - Podtatranský (1846 – 1924). Jeho *Zdravo- a teloveda pre ľudové školy* vyšla prvýkrát v roku 1886⁹ a bola v slovenskej odbornej tlači chválená i kritizovaná. Učebnica si však získala priazeň slovenskej učiteľskej obce, čoho dôkazom je jej druhé vydanie v roku 1896.¹⁰

K ďalším kladom štátom riadeného školstva v oblasti starostlivosti o zdravie bolo aj zavedenie telesnej výchovy do vyučovacieho procesu. Už osvietenské *Ratio Educationis* z roku 1777 kládlo dôraz nielen na rozvoj rozumových a mravných schopností detí, ale aj ich telesného zdravia. V rámci telesných cvičení odporúčalo pohybové hry a zriaďovanie ihrísk pri školách. Nová úprava *Ratio Educationis* z roku 1806 v tomto ohľade znamenala istý regres, keďže sa o telesnej výchove takmer nezmieňovala. Telesná výchova sa do jej zavedenia ako povinného predmetu na ľudových školách v roku 1868 nevyučovala systematicky. Založenie telocvičného krúžku pri prešovskom kolégiu v roku 1842 patrilo k prvým školským športovým iniciatívam tohto typu na dnešnom území Slovenska. K priekopníkom telesnej výchovy v Bratislave patrili Ferdinand Martinengo (1821 – 1895), ktorý tu založil v roku 1844 prvú šermiarsku a telocvičnú školu v Uhorsku.¹¹ Vo svojom ústave dával hodiny telesnej výchovy ročne až 1 100 – 1 200 študentom bratislavského štátneho gymnázia a žiakom miestnych ľudových škôl.¹²

HANULÍK, Vladan – TINKOVÁ, Daniela (eds.). *Dějiny těla – prameny, koncepty, historiografie*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2013, s. 111-130; TINKOVÁ, Daniela. *Zákeřná mefitis. Zdravotní policie a veřejná hygiena v pozdně osvícenských Čechách*. Praha : Argo, 2012, s. 115-133 a 134-162.

7 FAUST, Bernhard Christof. *Gesundheits-Katechismus zum Gebrauche in den Schulen und beyn häusliche Unterrichten*. Bückeburg, bey Joh. Friedrich Althans, 1794.

8 Prekladateľom diela do maďarčiny bol József Kiss (Kis, 1765 – 1830), osobný lekár popredného uhorského šľachtica Ferenca Széchényiho, ktorého poznáme ako zakladateľa národnej knižnice (dnes Országos Széchényi Könyvtár) a národného múzea (Magyar Nemzeti Múzeum). József Kiss preklad doplnil a upravil pre potreby uhorského prostredia. Viac o prekladoch, komparácii prekladov a používaní diela pozri: RICZIOVÁ, Beata – PEKAŘOVÁ, Katarína. *Katechizmus zdravia a jeho stredoeurópske cesty*. In *Opera romanica 16 : Knihy v proměňách času*. České Budějovice 2015, s. 200-221. Dostupné na internete: <http://www.ff.jcu.cz/documents/10832/171099/OR16+text/021da0e1-665a-407b-a378-028b79f28720> (posledný náhľad 29. 11. 2016).

9 URAM-PODTATRANSKÝ, Rehor. *Zdravo- a teloveda pre ľudové školy*. Trnava : Adolf Horovitz, 1886. 58 s.

10 Prehľad učebníc zdravovedy pre slovenské školy (v komparácii s učebnicami pre maďarské školy) pozri PEKAŘOVÁ 2016.

11 PERÚTKA, Jaromír. *Dejiny telesnej výchovy a športu na Slovensku*. Bratislava : Šport, 1980, s. 21-23.

12 FÖLDES, Éva – KUN, László – KUTASSI, László. *A magyar testnevelés és sport története*. Budapest : Sport, 1977, s. 174.

Telesná výchova sa vyučovala aj na slovenských gymnáziách, zrejme najvyššiu úroveň dosiahla na revúckom gymnáziu, kde ju viedol Ivan Branislav Zoch (1843 – 1921).¹³ Všestranný Ivan B. Zoch bol autorom aj prvej telovýchovnej príručky, ktorá bola určená „*hlavne pre národné školy*“ a ilustrovaná 140 kresbami.¹⁴ Učebnica sa zaoberá ôsmimi druhmi cvičení (napr. prostné cvičenia, cvičenia s náradím). V poslednej časti sa venuje hrám, korčuľovaniu, plávaniu a výletom (obr. 1 a 2).¹⁵

Telesnú výchovu ako povinný predmet na základných a meštianskych školách oficiálne zaviedol až uhorský zákonný článok XXXVII. o ľudových školách z roku 1868. Pre stredné školy platil príkaz z roku 1867 vyučovať telesnú výchovu, no až zákon č. XXX. o organizácii stredných škôl z roku 1883 nariadil jej povinné vyučovanie na stredných školách. Súviselo to najmä so zavedením povinnej vojenskej služby.¹⁶

Zavedenie telesnej výchovy ako povinného predmetu vy-

volalo potrebu odborného vzdelávania a prípravy učiteľov telesnej výchovy, ktorá na svojom začiatku prebiehala v rámci kurzov organizovaných telocvičnými spolkami (kurzy boli dotované štátom). Od roku 1881 pripravovali učiteľov na vyučovanie telocviku v rámci štátnych učiteľských ústavov. Úsilie založiť krajský telocvičný ústav, ktorý by pripravoval učiteľov telesnej výchovy na vysokoškolskej úrovni, sa do roku 1918 nepodarilo zrealizovať.¹⁷

Od roku 1894 sa na stredných školách zaviedlo jedno odpoľudnie v týždni, ktoré bolo určené športovým hrám. Druhy športových hier neboli pevne predpísané s výnimkou korčuľovania, ktoré bolo povinné. Športové hry mali trvať 2 hodiny a viesť ich mali učitelia telesnej výchovy.¹⁸

13 PERÚTKA 1980, s. 42.

14 Autor v úvode vysvetlil nutnosť zriadiť si vlastnú kameňotlač, aby mohol vydať učebnicu doplnenú o ilustrácie. ZOCH, Ivan Branislav. *Krátky návod k vyučovaniu telocviku hlavne pre národné školy*. Revúca : nákladom pôvodcovým, 1873.

15 Analýzu učebnice pozri: CHOVAN, Július. Zakladateľský podiel Ivana Branislava Zocha na rozvoji vyučovania telesnej výchovy na Slovensku. In *Literárnomúzejný letopis 28*. Zost. Imrich Sedlák. Martin : Matica slovenská, 1998, s. 189-195.

16 FÖLDES – KUN – KUTASSI 1977, s. 96-97.

17 Tamže, s. 179-186.

18 KATONA, Ibolya. Fejezetek az iskolaegészségügy történetéből. In *Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei*, 1961, roč. 21-22, s. 236-238.

Priestorové možnosti väčšiny škôl, tak na vyučovanie telesnej výchovy, ako aj realizovanie športových hier, boli obmedzené. Vidiecke školy takmer vôbec a len máloktorá škola v meste mali k dispozícii telocvičňu či ihrisko. Nariadenie ministerstva školstva z roku 1895 týkajúce sa výstavby nových školských budov predpisovalo nasledujúce požiadavky: v triedach s maximálnou kapacitou 60 detí sa malo počítať na každé dieťa s priestorom 0,8 – 1,2 m². Triedy mali byť suché, svetlé a vzdušné. Podľa nariadenia sa už existujúce, avšak týmto požiadavkám nevyhovujúce školy mali v čo najkratšom čase prebudovať na náklady zriaďovateľa školy. Plány výstavby nových budov škôl mali zodpovedať rovnako hygienickým požiadavkám, ako aj pedagogickým potrebám. Z technického hľadiska ich schvaľovalo ministerstvo obchodu a zo zdravotného hľadiska ich odobrovala Krajinská zdravotnícka rada. Podľa nariadenia ministerstva školstva z roku 1900 mala mať každá osemtriedna škola k dispozícii ihrisko s rozlohou 120 m x 80 m, v prípade štvortriednej školy s rozlohou 100 m x 50 m.¹⁹

Na druhej strane ale škola ako kolektívne zariadenie predstavovala vhodný priestor na šírenie infekčných ochorení, ktoré v priebehu celého 19. storočia ohrozovali zdravie a život nielen školopovinných detí, ale celej populácie. Medzi najčastejšie ochorenia patrili pravé kiahne, záškrt, týfus, očné ochorenie trachóm a tuberkulóza, ktoré predstavovali zároveň zdravotný i sociálny problém. V kompetencii úradného a neskôr aj školského lekára bolo v prípade výskytu nákazlivého ochorenia podať návrh na uzavretie školy, čo vyvolávalo nevôľu pedagógov, keďže tieto opatrenia znemožňovali plynulú školskú výučbu. Školskú dochádzku v druhej polovici 19. storočia najčastejšie narušalo nákazlivé očné ochorenie – trachóm, ktoré sa rozšírilo vo viacerých župách vrátane územia dnešného Slovenska. Nešlo síce o život ohrozujúce infekčné ochorenie, mohlo však zapríčiniť slepotu. S cieľom zamedziť šíreniu tohto ochorenia vydalo ministerstvo vnútra viacero opatrení, ku ktorým patrila napríklad, podľa nariadenia z roku 1886, aj povinná prehliadka očí školopovinných detí. Očné vyšetrenia sa mali konať na začiatku školského roka a v priebehu roka v závislosti od oblastí výskytu trachómu v polročných alebo aj mesačných intervaloch. Nariadenie ministerstva školstva z roku 1888 školákom s týmto infekčným ochorením zakazovalo návštevu školy. Žiaci, ktorí trpeli neinfekčnou formou trachómu, mohli chodiť do školy, ale mali sedieť oddelene vo vyčlenenej lavici.²⁰

K ďalším infekčným – tentokrát život ohrozujúcim – chorobám parila tuberkulóza, ktorá bola najčastejšou príčinou úmrtí v 19. storočí. Príčiny jej šírenia spočívali v sociálnych pomeroch mestského obyvateľstva, v zlých bytových podmienkach a nedostatočnej výžive.²¹ Keďže ešte neboli známe účinné antituberkulotiká, v opatreniach proti šíreniu choroby zohrávala vážnu úlohu osвета. Obežník ministerstva školstva, ktorý nariadil aj učiteľom sprostredkovať informácie o spôsoboch ochrany proti tuberkulóze a o dodržiavaní osobnej hygieny, vyšiel v Uhorsku až v roku 1905. Učitelia mali poučiť žiakov, aby si pri kašli dávali vreckovku pred ústa, aby často menili vreckovky a pľuvali do pľuvátok. Nariadenie okrem toho prikazovalo

19 Tamže, s. 237-238.

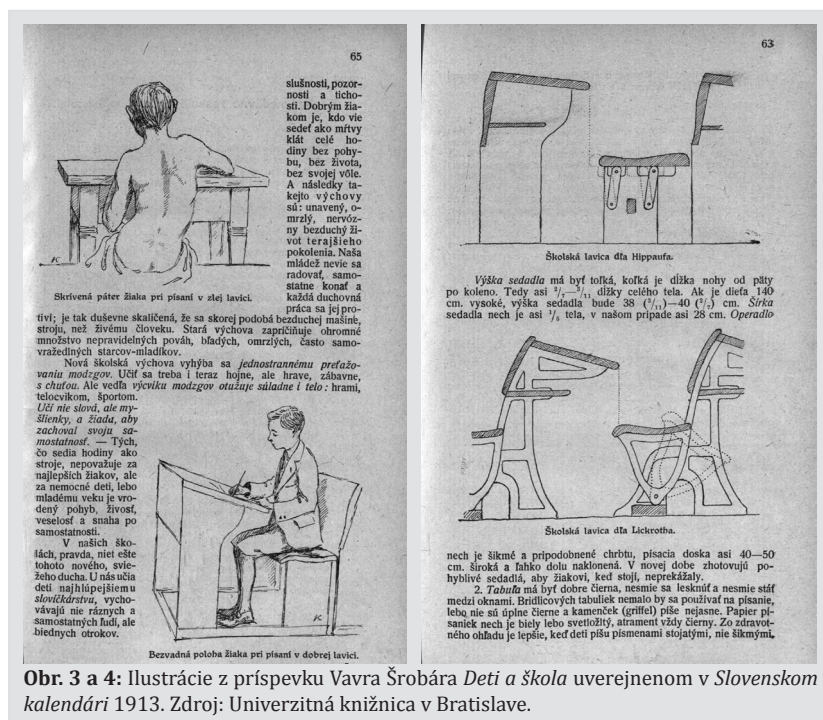
20 KATONA 1961, s. 232-233.

21 BOKESOVÁ-UHEROVÁ 1989, s. 85-86.

dvakrát ročne vymalovať budovu školy. Pri stavbe nových škôl mala byť budova situovaná tak, aby bola chránená pred pouličným prachom. Podlahy v triedach mali byť natreté lakom alebo napustené olejom. Nariadenie obsahovalo tiež inštrukcie o zametaní v triedach, a aby sa nevíril prach, mala sa podlaha vlhčiť. Po každej hodine sa malo vetrať a deti sa mali počas prestávok pohybovať na čerstvom vzduchu. Po objavení spôsobu šírenia tuberkulózy kvapôčkovou infekciou považovali lekári za dôležité vylúčiť zo školského prostredia zdroj infekcie – teda chorého učiteľa alebo žiaka. Hlásenie tuberkulózneho ochorenia bolo ale v Uhorsku povinné až od roku 1913.²²

Špecifický problém predstavovali tzv. školské choroby, teda ochorenia, ktorých vznik súvisel s niektorými nepriaznivými faktormi školského prostredia. Jednou z nich, na ktorú ako prví upozorňovali nemeckí lekári, bola krátkozrakosť. Na základe štatistických sledovaní konštatovali, že krátkozrakosť narastá u školskej mládeže vekom. Rozvinutiu krátkozrakosti napomáhalo zlé osvetlenie tried, nesprávne návyky pri čítaní a písaní (prílišná blízkosť), nekvalitne tlačené učebnice a zle čitateľné písmo (najmä tzv. gotické písmo/fraktúra). V záujme ochrany očí navrhovali lekári aj reformu písma. Zhoršovanie zraku zapríčiňovali aj písacie pomôcky, z tohto dôvodu sa diskutovalo najmä o vhodnosti či nevhodnosti bridlicových tabuliek.²³

Spomedzi domácich lekárov sa o zdravotné problémy detí v školách zaujímal aj Vavro Šrobár (1867 – 1950), neskorší významný slovenský politik, ktorý školám a deťom venoval rozsiahlu

stat' vo svojej *Ludovej zdravotvede*²⁴ a neskôr i obsiahly príspevok uverejnený v *Slovenskom kalendári*. Vavro Šrobár členil najčastejšie školské choroby do piatich skupín: *porušenie výživy, boľasť hlavy a krvácanie z nosa, skrivenie chrbtovej kosti, krátkozrakosť a chorobná dráždivosť (nervosita)*. Venoval sa tiež školskému nábytku, ktorý mal zohľadňovať výšku žiakov (obr. 3 a 4).²⁵

22 FALISOVÁ, Anna. Opatrenia proti tuberkulóze – pohľad do minulosti. In PAVLÍKOVÁ, Ludmila a kol. *Prínos zdravotníckych pracovníkov v zdravotno-sociálnej oblasti*. Bratislava : Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky SAV, 2004, s. 7.

23 KATONA 1961, s. 233-235.

24 ŠROBÁR, Vavro. *Ludová zdravotveda*. Turčiansky Sv. Martin : nákladom Kníhtlačiarskeho účastinárskeho spolku, 1909, s. 151-169.

25 ŠROBÁR, Vavro. *Deti a škola*. In *Slovenský kalendár*, 1913, s. 56-65.

II. Školskí lekári a vyučovanie zdravotvedy na školách

Začiatky vyučovania zdravotvedy školskými lekármi neboli také rýchle ani také rovnomerné, ako si to vyžadovala situácia. Ešte ani v roku 1911 nezamestnávali všetky stredné školy v Uhorsku školského lekára.²⁶ Intenzívnejší lekársky dohľad chýbal najmä na ľudových školách, kde boli deti najviac vystavené šíreniu infekčných ochorení. Katastrofálnu situáciu na elementárnych školách ilustruje napríklad správa okresného lekára v Ilave o výskyte trachómu v okrese za rok 1894. Najvyšší výskyt nových prípadov trachómu zaznamenal v najľudnatejšej obci vtedajšieho ilavského okresu – v Čičmanoch. Miestna škola podľa neho „*ani z pohľadu verejného zdravotníctva ani z pohľadu zdravia nevyhovuje požiadavkám, budova školy je z dreva, pozostáva z jednej miestnosti, v ktorej jeden učiteľ vyučuje 180 školopovinných detí, medzi ktorými som zaznamenal 40 ochorení na trachóm*“.²⁷

Zavedenie povinného vyučovania zdravotvedy na stredných a neskôr meštianskych školách sa v praxi stretávalo s rôznymi ťažkosťami. Jednotlivé školy sa k tejto otázke stavali rôzne, neraz to záviselo nielen od nedostatku školených školských lekárov, ale aj od stanoviska zriaďovateľa školy. Podľa uhorského úradného adresára z roku 1896 z celého územia dnešného Slovenska malo školského lekára z takmer troch desiatok gymnázií len vyššie katolícke gymnázium v Banskej Bystrici. V tejto funkcii tam pôsobil praktický lekár Kamil Kollár (1866 – 1939), neskorší primár tamojšej mestskej nemocnice.²⁸ Z piatich reálok na Slovensku pôsobil školský lekár jedine v Košiciach, bol ním Jakub Kanarik. Najlepšia situácia bola v tomto smere na vyšších dievčenských školách: z piatich škôl len jedna nemala školského lekára.²⁹ Z dvanástich učiteľských ústavov vykazovali obsadený post školského lekára len dva: jeden chlapčenský učiteľský ústav v Lučenci (Soma Plichta) a jeden dievčenský v Bratislave (Gábor Pávai Vajna).³⁰ O desať rokov už ale pôsobili školskí lekári na siedmich gymnáziách,³¹ na troch reálkach³² a na všetkých šiestich vyšších dievčenských školách.³³ Z deviatich chlapčenských učiteľských ústavov pôsobil školský lekár len v Lučenci (Soma Plichta) a v Kláštore pod Znievom (Móric Jakobovits), z piatich dievčenských učiteľských ústavov zamestnávali školského lekára len

26 GERLÓCZY, Zsigmond. *A fertőző betegségek és az iskola különös tekintettel az iskolaorvos működésére*. Budapest : [b.v.], 1911, 36 s. – Különlenyomat az *Egészség* 1911. évi 9., 10., 11. és 12. füzetéből.

27 POLLACSEK, Simon. Minő módon lehetne a trachoma járványt gyorsabban megszüntetni. In *A Trencsén Vármegyei Természettudományi Egylet Évkönyve, 1894 – 1895*, roč. 17-18, s. 76.

28 Podrobnejšie biografické údaje pozri: *Kto bol kto v histórii Banskej Bystrice 1255 – 2000*. Banská Bystrica : Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, 2002, s. 100.

29 Školského lekára nemala uvedeného len Vyššia štátna dievčenská škola v Košiciach. Podľa uhorského úradného adresára na Vyššej dievčenskej škole v Banskej Bystrici pôsobil František Kostialik, v Levoči Ján Alexy, v Prešporke Gabriel Pávai Vajna a v Trenčíne František Benedek.

30 *Magyarország tisztii czim- és névtára 1896*. Budapest : Az országos magyar kir. statisztikai hivatal, 1896, s. 429-467.

31 Boli to katolícke gymnázium v Banskej Bystrici (Kamil Kollár) a v Prešove (Július Holenia), evanjelické lýceum v Kežmarku (Aladár Schwarz), štátne gymnázium v Lučenci (Alex Gömöry), katolícke gymnázium v Nitre (František Biringer), v Prešporke (Andrej Payer) a v Trenčíne (Ľudovít Keller).

32 Boli to reálka v Košiciach (Eugen Sidlauer), Levoči (Ján Alexy) a v Prešporke (Oskar Szelényi).

33 V Banskej Bystrici František Kostialik, v Košiciach Ákos Szent-Imrey, v Levoči Ján Alexy, v Nitre Karol Thuróczy, v Prešporke Gabriel Pávai Vajna a v Trenčíne František Benedek.

v Prešporoku (Gábor Pávai Vajna).³⁴ V roku 1913, teda takmer tri desaťročia od vydania nariadenia o povinnosti zamestnať školských lekárov, pôsobili na našom dnešnom území o niečo málo viac ako polovici stredných škôl a na polovici učiteľských ústavov.³⁵

Náplň činnosti školských lekárov a vyučovania zdravotvedy v každodennej praxi najlepšie dokumentujú výročné správy škôl, ktoré patria k najhodnovernejším prameňom k dejinám školstva.³⁶ V rámci každoročne publikovaných správ o školských i mimoškolských záležitostiach školy spravidla uverejnili aj krátku informáciu o zdravotnom stave žiakov a profesorského zboru za uplynulý rok. Zostavovatelia ročenky sledovali najmä výskyt epidemických ochorení, celkový zdravotný stav žiakov so zreteľom na absenciu v dochádzke, ako aj prípady úmrtí študentov. Školské správy informovali tiež o pravidelnom očkovaní/preočkovaní proti kiahňam a vyšetreniach očí pri zisťovaní výskytu trachómu, ktoré vykonávali úradní lekári. V prípade, že školský lekár zastával zároveň post úradného lekára, tieto činnosti vykonával sám. Mnohé zo škôl, ktoré zamestnávali školského lekára, publikovali na stránkach výročnej správy aj samostatné správy školských lekárov, v ktorých hodnotili svoju celoročnú činnosť a zdravotný stav žiakov. Viacerí školskí lekári tu publikovali aj zdravotno-osvetové príspevky. K takýmto lekárom patrilo napríklad spomínaný Gábor Pávai Vajna,³⁷ alebo významný nitriansky lekár František Biringer (1859 – 1931). Vo výročnej správe katolíckej dievčenskej meštianky uverejnil F. Biringer svoju rozsiahlu štúdiu o úlohe rodiny v boji proti infekčným ochoreniam, v ktorej objasnil význam povinného hlásenia výskytu infekčného ochorenia, izolácie chorého, očkovania a dezinfekcie v liečbe i prevencii. V štúdiu kládol dôraz na dezinfekciu (ktorú členil na mechanickú a chemickú) a priniesol aj praktické príklady na realizáciu dezinfekcie konkrétnymi postupmi (pri lôžku chorého počas choroby a po chorobe).³⁸ K povinnostiam školských lekárov patrilo aj každoročné zasielanie správ o zdravotnom stave študentov ministerstvu školstva.³⁹ Na gymnáziách a reálkach vyučovali zdravotvedu len školskí lekári; ak škola nezamestnávala školského lekára, nevyučovala sa ani zdravotvedu. Učebné osnovy dievčenských meštianok a vyšších dievčenských škôl sa v roku 1887 zjednotili a odvtedy sa na oboch typoch škôl mala vyučovať zdravotvedu povinne dve hodiny týždenne.⁴⁰ Aj podľa neskoršej reformy

34 *Magyarország tisztí czim- és névtára* 1906, s. 324-357.

35 Z 28 gymnázií pôsobili školskí lekári na šiestnástich, zo šiestich reálok na štyroch, zo siedmich vyšších dievčenských škôl na šiestich. Z celkového počtu 14 učiteľských ústavov na šiestich chlapčenských a jednom dievčenskom zamestnávali školského lekára. *Magyarország tisztí czim- és névtára* 1913. Budapest : A magyar kir. központi statisztikai hivatal, 1913, s. 391-434.

36 Podrobnejšie o výročných školských správach: GEŠKOVÁ, Želmíra – KRIŠKOVÁ, Ľubica. Historickoprehľadová štúdia. In *Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska za školské roky 1918/19 – 1952/53*. Martin : Matica slovenská, 1998, s. 27-81.

37 Gabriel Pávai Vajna patrilo k najvyhládávanejším a najkúsenejším školským lekárom a učiteľom zdravotvedy v Prešporoku, okrem dievčenských škôl spomínaných v našom príspevku pôsobil aj na kráľovskej právnickej akadémii a na knázsom seminári reformovanej cirkvi v Prešporoku. Podrobnejšie: KISS, László. *Az iskolai egészségügy oktatás méltatlanul elfeledett pozsonyi úttörője: Pávai Vajna Gábor (1850 – 1913)*. In KISS László. *Adalékok az egészségügy oktatásának történetéhez*. [Keszthely] : Balaton Akadémiai Kiadó, 2014, s. 37-48.

38 BIRINGER, Ferenc. A család feladata a fertőző betegségek leküzdésében. In *A nyitrai r. kath. polgári leányiskola értesítője*, 1913 – 1914, roč. 19, s. 3-32.

39 BENEDEK, Ferenc. Egészségügy. In *A trencsényi kir. kath. főgymnasium értesítője*, 1904/1905, s. 33-34.

40 NAGY, Adrienn. Polgári leányiskolák sorsa a dualizmuskori Magyarországon. In HAJDICSNÉ VARGA, Katalin

osnov dievčenských vyšších škôl z roku 1907 zostalo vyučovanie predmetu zdravoveda povinné.⁴¹ Predmet zdravoveda vyučovali na meštianskych školách najčastejšie učitelia s aprobáciou z prírodných vied. Na takmer všetkých chlapčenských stredných školách sa vyučovalo podľa najpoužívanejšej učebnice v Uhorsku⁴², ktorej autorom bol zakladateľ katedry verejného zdravotníctva na budapeštianskej univerzite József Fodor (autorom jej prepracovaného vydania bol Zsigmond Gerlóczy). Zo správ školských lekárov vieme, že niektoré témy sa viac preferovali, či už preto, že to bolo na odporúčanie ministerstva školstva alebo preto, že školskí lekári resp. učitelia ich považovali za dôležitejšie. Napríklad školský lekár na katolíckom gymnáziu v Ružomberku Marek Polgár v čase prvej svetovej vojny, keď bol všeobecný nedostatok, vysvetľoval študentom na hodinách zdravovedy prednosti rastlinnej stravy.⁴³ Priekopník röntgenológie Vojtech Alexander (1857 – 1916) pôsobil v prvom desaťročí 20. storočia ako školský lekár v Kežmarku na chlapčenskej meštianke spojenej s vyššou obchodnou školou. Študentom tam prednášal zdravovedu dve hodiny mesačne. V takom krátko vymedzenom čase mohol vysvetliť len to, čo pokladal za najdôležitejšie: zameral sa na zdravú výživu, bývanie, hygienu tela, poskytovanie prvej pomoci, ale tiež problémy tuberkulózy alebo pohlavných chorôb.⁴⁴ Podľa ročných správ o činnosti školy mali študenti o predmet zdravoveda záujem. Na záver školského roka z neho skladali skúšku za účasti riaditeľa a učiteľského zboru.⁴⁵

III. Lekárska starostlivosť a zdravotná výchova na vybraných školách

Na bližšiu ilustráciu starostlivosti o zdravie v širšom slova zmysle na mestských školách sme vybrali päť stredných škôl – jednu odbornú a jednu všeobecnovzdelávaciu školu pre dievčatá, dve chlapčenské gymnázia a jednu reálku:⁴⁶

- štátny dievčenský učiteľský ústav v Prešporku (založený v roku 1871),
- vyššiu dievčenskú školu v Prešporku (založenú v roku 1883),
- štátne gymnázium v Lučenci (v rokoch 1870 – 1918 štátne kráľovské gymnázium),
- štátne gymnázium v Prešporku (ktoré patrí k najstarším školským inštitúciám a prešlo

(főszerk.). *Nevelés és társadalom : Hagymány és megújulás*. Kaposvár : Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kara, 2011, s. 204-205.

41 KORNIS, Gyula. *Magyarország közoktatásügye a világháború óta*. Budapest : Magyar Paedagogiai Társaság, 1927, s. 86.

42 Analýzy maďarských učebníc zdravovedy pozri v dizertačnej práci: TIGYI ZOLTÁNNÉ PUSZTAFALVI, Henriette. *Az egészségnevelés intézményesülésének folyamata hazánkban a dualizmus korától a második világháború végéig*. Doktori (PhD) értekezés. Pécs : Pécsi Tudományegyetem – Oktatás és társadalom, Neveléstudományi doktori iskola, 2011. Dostupné na internete: http://nevtudphd.pte.hu/sites/nevtudphd.pte.hu/files/files/Vedések/2011/tigyizoltannepusztafalvihenriette_disszertacio.pdf (posledný náhľad 29. 11. 2016).

43 Egészségügy. In *A magyar kegyes-tanítórend vezetése alatt álló Rózsahegyi kath. főgymnázium Értesítője*, 1917/1918, s. 27.

44 ALEXANDER, Béla. Az intézeti orvos- és egészségtan-előadónak jelentése az 1905/06-iki tanévről. In *A késmárki állami polgári fiú- és Felső kereskedelmi iskola valamint az ezzel kapcsolatos egyéves textilipari tanfolyam értesítője*, 1905/1906, s. 44-46.

45 Na položené otázky napríklad študenti ružomerského katolíckeho gymnázia „*náležite a správne odpovedali, ich premyslené odpovede dokladali záujem o predmet*“. POLGÁR, Márk. Iskolaorvosi jelentés. In *A magyar kegyes-tanítórend vezetése alatt álló Rózsahegyi kath. főgymnázium Értesítője*, 1912/1913, s. 53-55.

46 Pri výbere sme prihliadali aj na dostupnosť výročných správ škôl vo fonde Univerzitnej knižnice v Bratislave. Najlepšie sa tu zachovali výročné správy bratislavských škôl.

viacerými zmenami, s dôrazom na obdobie od poslednej štvrtiny 19. storočia do roku 1918, keď pôsobilo ako kráľovské štátne gymnázium) a

- reálku v Kremnici (od školského roka 1869/1870 osemročnú reálku).

Pre všetky vybrané školy je spoločné, že v rámci výročných správ škôl, ktoré zostavoval spravidla riaditeľ, uverejňovali informácie o zdravotnom stave študentov i učiteľského zboru. Na všetkých piatich školách pôsobil školský lekár – učiteľ zdravotníctva, pričom študenti boli aj pod dozorom úradného lekára, ktorý vykonával očkovanie/preočkovanie proti kiahňam a kontrolu výskytu trachómu. Niektoré výročné správy vybraných škôl obsahovali aj samostatné čiastkové správy o zdravotnom stave študentov, ktoré podával školský lekár. Na všetkých školách sa vyučovala telesná výchova a všetky mali (alebo v sledovanom období dostali) novú budovu školy.

1. Štátny dievčenský učiteľský ústav⁴⁷

Štátny dievčenský učiteľský ústav v Prešporke (na dnešnej Lazaretskej ulici) vznikol v roku 1871. Pri škole pôsobila dobre vybudovaná cvičná škola⁴⁸ a od roku 1892 sa tu vzdelávali aj budúce učiteľky materských škôl. V jednoposchodovej budove na prízemí sa nachádzala telocvičňa, v budove bol aj internát pre 80 poslucháčok. Priestory školy boli vybavené vodovodom a v roku 1895 zaviedli v budove osvetlenie plynom. K škole patrila aj veľký dvor a záhrada. Na dvore mali študentky k dispozícii ihrisko (s rozlohou cca 337 m²), ktoré v zime slúžilo ako klzisko (obr. 5 a 6).⁴⁹

Podľa nariadenia ministra školstva bol za lekára ústavu pre učiteľky menovaný v roku 1871 primár prešporskej krajinskej nemocnice Karol Gotthardt.⁵⁰ Školský lekár navštevoval školu každý deň a v prípade potreby aj viackrát denne. Každú nedeľu kontroloval zdravotný stav študentiek. Osobitne sledoval chudokrvné študentky, ktoré okrem toho, že užívali železo na posilnenie organizmu, mali aj osobitnú stravu a v prvom roku pôsobenia G. Pávai Vajnu dostávali na obed aj červené víno.⁵¹ Škola mala osobitne vyčlenený priestor pre choré študentky. Na škole pôsobili od roku 1876 aj ošetrovatel'ky,⁵² ktorých úlohou bola starostlivosť o choré študentky, dozor na osobnú hygienu dievčat v internáte (kúpeľ raz týždenne, každodenný kúpeľ nôh). Okrem toho ošetrovatel'ka sprevádzala študentky k zubnému lekárovi či k inému špecialistovi, ak si to vyžadoval ich zdravotný stav. Svoju činnosť zaznamenávala do osobitného denníka.⁵³

47 K dejinám školy pozri bližšie: WOLLMANN, Elma. *A pozsonyi m. kir. állami tanítóképző-intézet huszonöt éves fennállásának története és jelen állapota*. Pozsony : Wigand F.K., 1896; tiež sme mali k dispozícii ročenky školy *A pozsonyi magyar királyi állami tanítóképző-intézet értesítője*, 1873/74 až 1916/17.

48 Škola, na ktorej prebiehala praktická časť prípravy budúcich učiteliek.

49 WOLLMANN 1896, s. 1-5 a 68-70.

50 Niektoré školy, najmä internátne, mali školských lekárov aj pred jeho povinným zavedením; lekári spravidla dohliadali na zdravotný stav študentov a kvalitu poskytovanej stravy, nevyučovali však zdravotníctvo. Po K. Gotthardovi na prešporskom dievčenskom učiteľskom ústave vykonával funkciu školského lekára Viliam Zlámal, po ňom v rokoch 1873 – 1907 hlavný mestský lekár Juraj Kováts. V rokoch 1907 – 1913 ním bol Gabriel Pávai Vajna, ktorý však ako prvý vyučoval na škole zdravotníctvo už od roku 1887. Do roku 1918 tu ešte pôsobili Ferdinand Aich a František Hampel.

51 WOLLMANN, Elma. *Egészségügy*. In *A pozsonyi magyar királyi állami tanítóképző-intézet értesítője*, 1907/1908, s. 62-63.

52 Dve z nich poznáme aj po mene: 14 rokov tu pôsobila Karolina Stampf a po nej Júlia Nagy.

53 WOLLMANN, Elma. *Egészségügy*. In *A pozsonyi m. kir. állami tanítóképző-intézet öt éves története és jelen*

Obr. 5 a 6: Budova a dvor štátneho dievčenského učiteľského ústavu v Prešporoku (prevzaté z diela WOLLMANN, Elma. *A pozsonyi m. kir. állami tanítóképző-intézet huszonöt éves fennállásának története és jelen állapota*. Pozsony : Wigand F. K., 1896) (z fondov Univerzítnej knižnice v Bratislave)

Predmet zdravoveda vyučovali na tejto škole spočiatku v rámci pedagogických predmetov podľa učebnice zdravovedy pre učiteľské ústavy.⁵⁴ Od roku 1887 sa učiteľom zdravovedy stal G. Pávai Vajna,⁵⁵ predmet vyučoval jednu hodinu týždenne v 3. a 4. triede podľa učebnice pre dievčenské učiteľské ústavy a vyššie dievčenské školy od Tihaméra Balogha⁵⁶ a neskôr podľa učebnice Adolfa Jubu, ktorá bola určená výlučne učiteľským ústavom.⁵⁷

2. Vyššia dievčenská internátna škola v Prešporoku⁵⁸

Vyššia dievčenská škola v Prešporoku bola založená v roku 1883 (ako ôsma tohto typu v Uhorsku) s cieľom poskytnúť dievčatám všeobecné vzdelanie stredného stupňa. Pri škole bol v roku 1891 zriadený obchodný kurz.⁵⁹ Čo sa týka vybavenia, budova internátnej školy na dnešnej Dunajskej ulici mala k dispozícii dvor a záhradu, kde žiačky trávili aj niekoľko hodín denne. Na školskom dvore mali dve ihriská, jedno z nich slúžilo v zime ako klzisko. Na prízemí budovy bola umiestnená telocvičňa a herňa. V pravom krídle internátnej časti sa nachádzali spálne, kúpeľne, resp. umyvárne.⁶⁰ V školskom roku 1893/94 dali do prevádzky aj osobitný pavilón pre choré žiačky, vybudovaný v záhrade, ktorý pozostával z dvoch izieb pre pacientky, kúpeľne, kuchyne a izby pre slúžku.⁶¹

Vo funkcii školského lekára pôsobil od založenia školy už spomínaný G. Pávai Vajna. Vo výročných správach školy síce neuverejšoval samostatné správy o zdravotnom stave študentiek, ale publikoval v nich niekoľko odborných článkov, ktoré mali za cieľ propagovať zdravotnú

állapota, 1896/1897 – 1900/1901, s. 136-137.

54 SCHERMANN Adolf. *Test és egészségtan: képezdek középiskolák, tanítók, szülők és a művelt közönség használatára*. Budapest : Fanda és Frohna nyomdája, 1876. – Učebnica mala viacero vydaní.

55 WOLLMANN 1896, s. 78-79.

56 BALOGH, Tihamér. *Magán egészségtan, vezérfonalul felsőbb leányiskolák és tanítónő-képzők számára*. Budapest : Fanda, 1889.

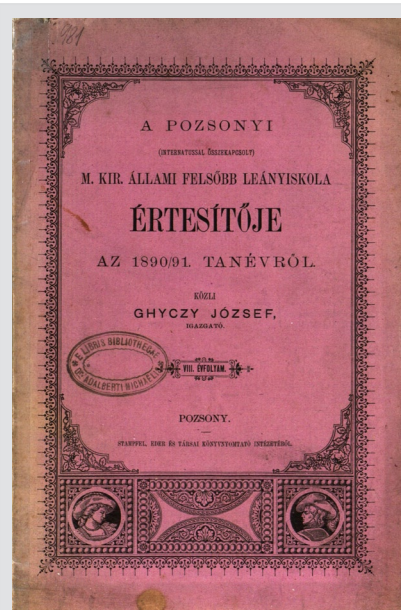
57 JUBA, Adolf. *Testtan : neveléstani és egészségteni vonatkozásokkal*. Budapest : Franklin, 1909.

58 K dispozícii sme mali výročné správy školy: *A pozsonyi m. kir. állami felsőbb leányiskola értesítője*, 1887 – 1898/1899.

59 GEŠKOVÁ, Želmíra – VANČOVÁ, Tatiana (ed.). *Výročné správy škôl z územia Slovenska za roky 1701 – 1918 : Provizórny súpis*. 1. zv. Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, 1985, s. 69.

60 Az intézet helyi fekvése, helyiségei és belső berendezése. In *A pozsonyi m. kir. állami felsőbb leányiskola értesítője*, 1887/1888, s. 80.

61 Az intézet helyi fekvése, helyiségei és belső berendezése. In *A pozsonyi m. kir. állami felsőbb leányiskola értesítője*, 1893/1894, s. 58-59.

Obr. 7: Obálka výročnej školskej správy Vyššej dievčenskej školy v Bratislave za školský rok 1890/1891. Zdroj: Univerzitná knižnica v Bratislave.

osvetu študentkám aj ich rodičom. Napríklad začiatkom 90. rokov publikoval príspevok o móde zo zdravotného hľadiska a koncom 90. rokov o spôsoboch ochrany pred tuberkulózou. Školský lekár navštevoval raz týždenne internát, v prípade potreby aj denne. Na ošetrovanie chorých bola tiež k dispozícii osobitná ošetrovatel'ka.⁶² Zákonom nariadené pravidelné vyšetrenia na zistenie výskytu trachómu vykonával v škole mestský úradný lekár Štefan Vámosy (1862 – 1934) (obr. 7).

O zdravotnom stave študentiek, ktorý väčšinou hodnotili ako uspokojivý, publikovali informácie každoročne v rámci výročnej školskej správy. V školskom roku 1889/90 pre veľký počet chorých na influenzu (chrípku), bola škola na určitú dobu uzavretá.⁶³ Podobná informácia sa nachádza aj v správe za školský rok 1891/92, a v tomto roku sa vyskytli aj osýpky a šarlach. Najmä osýpky sa v priebehu tohto roka veľmi rozšírili, ale pokiaľ ochoreli študentky, ktoré nebývali na internáte,

vyučovanie pokračovalo. Potom, ako sa osýpky vyskytli aj na internáte (5 prípadov), museli prerušiť vo februári vyučovanie na obdobie vyše dvoch týždňov a aj žiačky z internátu poslať domov. Podľa pokynov školského lekára sa budova školy a internátu musela dezinfikovať. Do školy sa smeli žiačky vrátiť len s potvrdením od domáceho lekára, že sú zdravé a že nik v rodine netrpí na nákazlivé ochorenie. Aby sa v budúcnosti predišlo rozšíreniu nákazlivého ochorenia, vedenie školy požiadalo ministerstvo školstva o povolenie vybudovať osobitný pavilón na izoláciu chorých,⁶⁴ čo sa napokon aj podarilo dosiahnuť.

Riaditeľka školy v školských ročenkách zdôrazňovala význam a priaznivé účinky telesnej výchovy na zdravie študentiek. Zároveň však upozorňovala, že pred nástupom do školy musí každá žiačka doniesť vyplnený formulár od domáceho lekára o svojom zdravotnom stave, ktorý potom vyhodnotí školský lekár spolu s učiteľkou telesnej výchovy. Predmet telesná výchova sa na tejto škole vyučoval dve hodiny týždenne.

Na vyššej dievčenskej škole vyučoval zdravotvedu školský lekár vo štvrtom (neskôr v piatom) ročníku, najprv podľa spomínanej učebnice J. Fodora⁶⁵, neskôr podľa tiež spomínanej učebnice pre dievčenské školy T. Balogha. V prvom decénií 20. storočia už na tejto škole používali novšiu učebnicu pre stredné všeobecné školy, ktorej autorom bol lekár Gyula Siklóssy.⁶⁶

62 Az intézet helyi fekvése, helyiségei és belső berendezése 1887/1888, s. 80.

63 Egészségügy. In *A pozsonyi m. kir. állami felsőbb leányiskola értesítője*, 1889/1890, s. 3.

64 Egészségügy. *A pozsonyi m. kir. állami felsőbb leányiskola értesítője*, 1891/1892, s. 20.

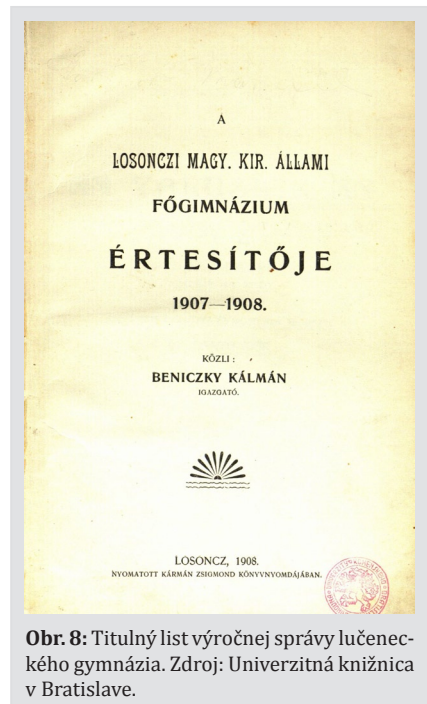
65 FODOR, József. *Egészségtan*. Budapest : Lampel, 1886.

66 SIKLÓSSY, Gyula. *Egészségtan középiskolai használatra*. Budapest : Franklin, 1902.

3. Gymnázium v Lučenci⁶⁷

Osemtriedne štátne kráľovské gymnázium v Lučenci bolo zriadené v roku 1876. Škola v prvých rokoch pôsobila v starej budove a v roku 1881 dostala povolenie na výstavbu novej budovy s kapacitou pre 250 žiakov. Do užívania bola odovzdaná v roku 1883 a o dva roky neskôr vybudovali aj telocvičňu. Škola mala okrem toho veľký dvor a letné ihrisko. Budova už bola vybavená modernými splachovacími toaletami (4 na prízemí a 4 na poschodí)⁶⁸.

Vyučovanie telesnej výchovy tu prebiehalo od založenia školy, najskôr v podobe ľahšieho cvičenia a po zavedení povinnej vojenskej služby aj formou prípravy na vojenskú službu. Riaditeľ školy v pravidelných výročných správach informoval aj o zdravotnom stave žiakov, ktorý spravidla hodnotil ako relatívne dobrý, hoci takmer v každom školskom roku podal informáciu aj o úmrtí niektorého zo študentov. Z infekčných ochorení bol v školskom roku 1888/89 zvýšený výskyt osýpok. Na návrh mestského hlavného lekára dostali z tohto dôvodu dva nižšie ročníky týždeň prázdnin. V nasledujúcom školskom roku 1889/90 riaditeľ informoval o chrípkovej epidémii (influenze) celokrajinského charakteru. Gymnázium v Lučenci prerušilo kvôli tejto epidémii vyučovanie na 10 dní (16. – 26. januára), a to na základe nariadenia podžupana. Z 260 študentov ochorelo 79, z toho v jednom prípade malo ochorenie smrteľné následky; z radov učiteľského zboru ochoreli traja pedagógovia (obr. 8).

Obr. 8: Titulný list výročnej správy lučenského gymnázia. Zdroj: Univerzitná knižnica v Bratislave.

Zákonom stanovené povinné očkovanie (resp. preočkovanie) proti kiahňam vykonával v škole mestský hlavný lekár Jozef Bogdán. Od roku 1890 ho vykonával školský lekár Alex Gömöry (1862 – 1932), keďže zároveň zastával aj post hlavného župného lekára.⁶⁹ Zdravovedu na tejto škole vyučoval školský lekár v ôsmom ročníku dvakrát týždenne. Prvý rok svojej činnosti zhodnotil v podrobnej správe, ktorú publikoval na stránkach školskej ročenky.⁷⁰

Jeho prvou úlohou bolo vyšetriť zdravotný stav tých študentov, ktorí žiadali o oslobodenie z telesnej výchovy. Z veľkého množstva žiadostí bolo napokon ospravedlnených osem študentov z vážnych zdravotných dôvodov (napr. srdcová porucha, epilepsia a pod.). U ďalších študentov

67 K dejinám gymnázia pozri: DRENKO, Jozef. *Kapitoly z dejín gymnázia v Lučenci*. Lučenec : Gymnázium B. S. Timravy v Lučenci, 2010; Tenže: *Z Kroniky Gymnázia v Lučenci 1590 – 2010*. B. m. : Ján Sivok – JSS, 2013. V Univerzitnej knižnici v Bratislave sa zachovali ročenky gymnázia v rozpätí rokov 1875/1876 – 1907/1908 (nie v úplnosti).

68 Viac o budove pozri: GRESITS, Miksa. A gymnasium épülete. In *A losonci m. kir. állami főgymnasium értesítője*, 1884/1885, s. 45-53.

69 Alex Gömöry zastával post školského lekára od roku 1890 až do konca sledovaného obdobia.

70 GÖMÖRY, Elek. Jelentés az intézet egészségügyi viszonyairól az 1890/91. iskolai évben. In *A losonci magy. kir. állami főgymnasium értesítője*, 1890-1891, s. 29-32.

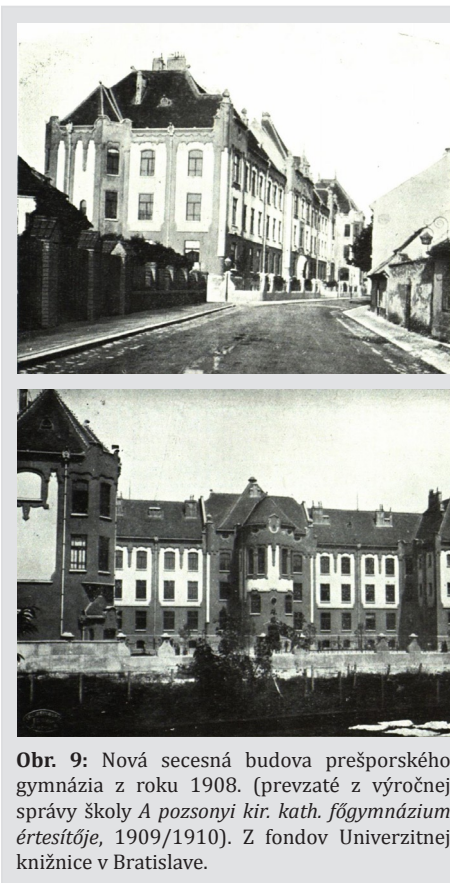
pri vyšetrení zistil, že telesná výchova im naopak prospieja, čo vysvetlil aj rodičom. Ako vhodné športové aktivity odporúčal študentom hlavne korčuľovanie a plávanie.

Vyšetrenie všetkých študentov gymnázia, ktoré malo určiť vhodné miesto študenta v priestore triedy, sa konalo za prítomnosti riaditeľa školy a triednych učiteľov. Pri tomto vyšetrení sledoval školský lekár výšku, zrak a sluch študentov. Pre zaujímavosť uvedieme, že najmenší chlapec na škole mal 118 cm a najvyšší 177 cm.⁷¹ Krátkozrakosť diagnostikoval v prvej triede z celkového počtu 74 žiakov v 13 prípadoch (16 %), vo štvrtom ročníku z 32 študentov v 8 prípadoch (25 %), v siedmom ročníku bolo zo 17 chlapcov až 9 krátkozrakých (teda až 53 %). Kožné ochorenia zaznamenal zriedka, avšak upozorňoval rodičov, aby chlapci viacej dbali o hygienu. Čo sa týkalo ústnej hygieny, podľa Gömöryho väčšina študentov ju zanedbávala, každý druhý až tretí študent mal zubný kaz. Okrem toho mal na starosti kontrolu hygieny v jednotlivých triedach školskej budovy a alumnea. Jeho úlohou bolo tiež dohliadať na kvalitu poskytovanej stravy, ktorú zhodnotil ako dostatočne výživnú. Okrem všeobecných vyšetrení školský lekár mal za úlohu

bezplatne liečiť chudobných študentov (napr. v školskom roku 1907/1908 bezplatne ošetril 40 študentov).⁷²

4. Gymnázium v Prešporke⁷³

Pôvodne jezuitské gymnázium pôsobilo od roku 1861 ako kráľovské katolícke vyššie gymnázium v Prešporke. V rokoch 1786 – 1908 sídlilo v budove bývalého kláštora klarisiek a v roku 1908 sa presťahovalo do novej secesnej budovy na dnešnej Grösslingovej ulici.⁷⁴ Trojpodlažná budova postavená podľa návrhu architekta Ödöna Lechnera patrila vo svojej dobe k jedinečným príkladom školskej budovy. Svojím architektonickým riešením a zariadením zodpovedala najnáročnejším požiadavkám na modernú školskú budovu a spĺňala vysoké štandardy hygieny. Súčasťou budovy bola rozľahlá telocvičňa s rozlohou 240 m², ktorá slúžila zároveň ako slávnostná sála, preto bola vyzdobená nástennými maľbami. K budove patrila tiež veľký dvor a ihrisko. Školský lekár mal v budove na prízemí k dispozícii dve miestnosti (obr. 9).⁷⁵

Obr. 9: Nová secesná budova prešporckého gymnázia z roku 1908. (prevzaté z výročnej správy školy *A pozsonyi kir. kath. főgymnázium értesítője*, 1909/1910). Z fondov Univerzitnej knižnice v Bratislave.

71 V prvom ročníku bola priemerná výška chlapcov 137 cm, v druhom 140 cm, vo štvrtom 153 cm, v šiestom 158, v siedmom 168 a v ôsmom ročníku v priemere 170 cm.

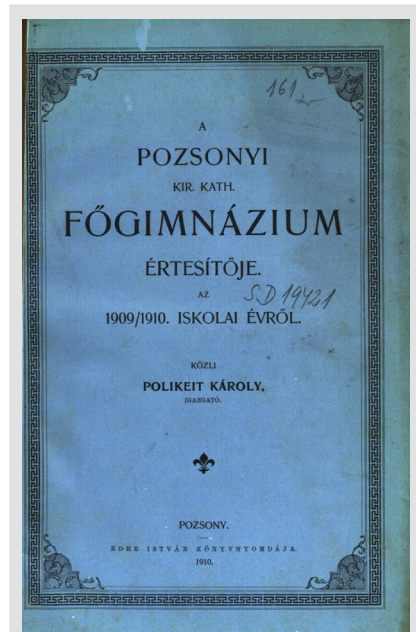
72 GÖMÖRY, Elek. Jelentés az intézet egészségügyi viszonyairól az 1907/08. iskolai évbén. In *A losonci magy. kir. állami főgymnasium értesítője*, 1907/1908, s. 152-153.

73 K dejinám gymnázia pozri: SCHÖNVITZKY, Bertalan. *A pozsonyi kir. kath. főgymnasium története*. Pozsony : Ederer István, 1896; k dispozícii sme mali výročné správy školy *A pozsonyi kir. kath. főgymnázium értesítője* za roky 1886/1887 – 1917/1918.

74 PEKAŘOVA, Katarína. Katolícke gymnázium. In *Budovy Univerzitnej knižnice v Bratislave v premenách času : zborník k 85. výročiu*. Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, 2004, s. 57-65.

75 BARANSKI, E. László. Az iskola új épülete. In *A pozsonyi kir. kath. főgymnázium értesítője*, 1909/1910, s. 2-14.

Zákonom nariadené každoročné očkovanie, resp. preočkovanie proti kiahňam a kontrolu výskytu trachómu dvakrát ročne vykonávali úradní mestskí lekári za prítomnosti mestského kapitána alebo inej úradnej osoby. Riaditeľ školy už v školskom roku 1887/88 informoval vo výročnej správe školy o vyhláske ministerstva školstva, podľa ktorej malo vedenie školy nájsť školského lekára s osvedčením o skúške, ktorý by túto funkciu vykonával bezplatne. Prvú informáciu o pôsobení školského lekára na prešporskom gymnáziu však zaznamenávame až v školskom roku 1898/99, odkedy vyučoval na škole zdravotvedu Andrej Payer.⁷⁶ Od školského roku 1905/06 v tejto funkcii pôsobil chirurg nemocnice milosrdných Ján Christian (1878 – 1917).⁷⁷ Posledným školským lekárom a učiteľom zdravotvedy do roku 1918 bol Richard Jandó v školskom roku 1917/18. Zdravoveda sa vyučovala jednu hodinu týždenne v siedmom a ôsmom ročníku, a to podľa prepracovanej verzie spomínanej učebnice J. Fodora (obr. 10).⁷⁸

Obr. 10: Obálka výročnej školskej správy prešporského gymnázia za škol. rok 1909/10. Z fondov Univerzitnej knižnice v Bratislave.

Na základe výročných správ chlapčenského gymnázia v Prešporku môžeme rekonštruovať priebeh vojenského výcviku študentov, na ktorý škola získala povolenie ministra obrany už v roku 1907. Výcvik prebiehal spravidla v druhom polroku školského roka, v popoludňajších hodinách a zahŕňal telesnú, poradovú, streleckú prípravu, ako aj teoretické prednášky. Vojenskú prípravu viedli kapitáni bratislavského 13. pešieho pluku. Zúčastňovali sa jej študenti siedmeho a ôsmeho ročníka gymnázia. Fyzické cvičenia sa konali sprvu v kasárňach, v ďalších rokoch v školskej telocvični. Strelecká príprava prebiehala v zime v prvých rokoch v kasárňach a študenti strieľali len kapsľami, v lete už strieľali ostrými nábojmi na vojenskej strelnici. Na záver výcviku sa konala slávnostná súťaž v strel'be na terč, najlepší strelci boli ocenení.⁷⁹

5. Reálka v Kremnici⁸⁰

Nižšia reálna škola v Kremnici existovala od roku 1856 a prešla viacerými organizačným zmenami. Od školského roku 1869/70 pôsobila ako vyššia osemročná štátna reálka.⁸¹ Novú budovu

76 O A. Payerovi (Payer Endre) máme málo biografických údajov, vieme len, že bol absolventom budapeštianskej univerzity, že v Prešporku vykonával stomatologickú prax a bol členom Prešporského lekárskeho a prírodovedného spolku. Pozri: PEKAŘOVÁ, Katarína. Fragmenty k dejinám stomatológie na území Slovenska v druhej polovici 19. storočia. In *Fragmenty z dejín medicíny, farmácie a veterinárnej medicíny*. Bratislava : Kancelária WHO na Slovensku, 2012, s. 189-191.

77 Po vypuknutí prvej svetovej vojny narukoval, dostal sa do ruského zajatia, kde zomrel. Pozri: VARGHA, Ivan. † Christian János dr., iskolaorvos és egészségtanár 1878 – 1917. In *A pozsonyi kir. kath. főgymnázium értesítője*, 1917/1918, s. 3-4.

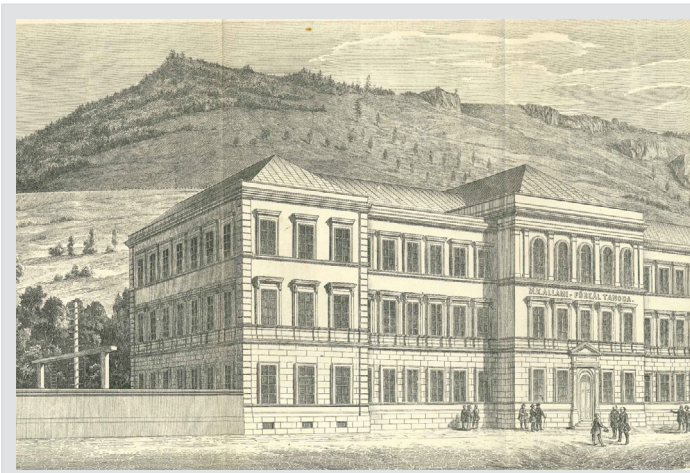
78 [FODOR, József]. *Fodor József egészségtana a középiskolák felső osztályai számára*. Átdolg. Gerlóczy Zsigmond. Budapest : Lampel, 1903. – učebnica mala viacero vydaní.

79 Pozri: *A pozsonyi kir. kath. főgymnázium értesítője*, 1908/1909, s. 37-39 a 1917/1918, s. 5-6.

80 K dejinám školy: *Emlékkönyv : az intézet 50 éves fennállásának jubileuma alkalmával*. Kőrmöcbánya : Paxner J. és Biron H, 1906. V Univerzitnej knižnici sa zachovali výročné správy: *A kőrmöcbányai m. kir. állami főreáltanoda értesítője* za roky 1902/1903 – 1907/1908.

81 *Emlékkönyv* 1906, s. 14-18 a 30-31.

získala v roku 1874. Pôvodný projekt vypracoval budapeštiansky architekt Antal Szkalnitzky, z finančných dôvodov však boli do projektu zapracované úpravy vtedajšieho riaditeľa školy Karola Schrödera (1840 – 1895) a mestského inžiniera Jozefa Gerstnera. Nová dvojposchodová budova bola postavená neďaleko centra, na prízemí mala telocvičňu (36 m²). Bola vybavená vodovodom, na svietenie však používali petrolejové lampy, keďže v meste nebol ešte zavedený plyn.⁸² K školskému areálu patrilo aj ihrisko a záhrada (obr. 11).

Obr. 11: Budova kremnickej reálky z roku 1874. Prevzaté z publikácie *A körmöcbányai m. kir. állami főreáltanoda értesítője, 1873/74*. Za kópiu ďakujeme Mgr. Danielovi Haas Kianičkovi, PhD. z Múzea medailí a mincí v Kremnici.

V školskom roku 1891/92 bol za školského lekára a zároveň učiteľa zdravotvedy menovaný banský lekár Ľudovít Terray, ktorý bol však v roku 1893 preložený do Brezna a funkcia školského lekára zostala nasledujúcich desať rokov neobsadená.⁸³ Z dostupných výročných školských správ vieme o pôsobení ďalších dvoch školských lekárov: v priebehu školských rokov 1903/04 a 1904/05 v tejto funkcii pôsobil hlavný župný lekár Ján Boleman, jeho nástupcom sa stal banský lekár Vojtech Sebe.⁸⁴ O činnosti Ľudovíta Ter-

raya sa nám nezachovali informácie, avšak ďalší dvaja lekári pravidelne publikovali správy o zdravotnom stave študentov vo výročných správach školy. Zákonom predpísané povinné prehliadky očí, ako aj preočkovanie proti pravým kiahňam vykonávali v prvom desaťročí 20. storočia mestský lekár Izák Petyko a hlavný mestský lekár Adolf Langfelder za prítomnosti starostu mesta.⁸⁵ Na zdravotný stav žiakov po celý rok dohliadal školský lekár. Pravidelné správy J. Bolemana charakterizujú jeho povinnosti. Priebežne kontroloval hygienu budovy školy, na začiatku školského roka vyšetril zrak a sluch študentov; výsledky týchto vyšetrení sa stali podkladom zasadacieho poriadku v triedach. Lekárske prehliadky na účely posúdenia žiadostí o oslobodenie z hodín telesnej výchovy vykonával na začiatku roka a často aj v jeho priebehu. Okrem toho pravidelne kontroloval úroveň stravovania a hygieny v alumneu. Sledoval celkový zdravotný stav žiakov na škole a chudobných študentov liečil bezplatne. Predmet zdravotvedy vyučoval študentov 7. a 8. ročníka spoločne týždenne jednu hodinu podľa spomínanej učebnice J. Fodora, resp. Z. Gerlóczyho. V zmysle odporúčania ministerstva školstva kládol pri výklade

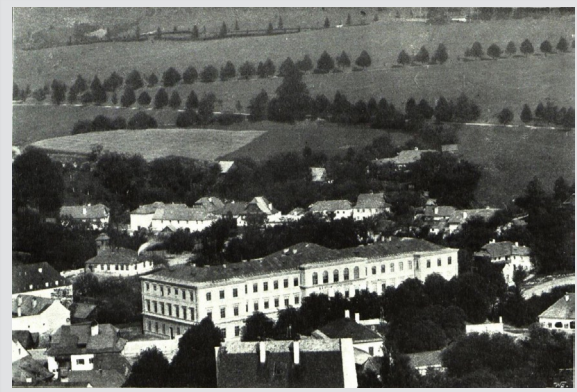
82 Viac o budove pozri: SCHRÖDER, Károly. *A körmöcbányai főreáltanoda új tanépületének leirása*. In *A körmöcbányai m. kir. állami főreáltanoda értesítője, 1873/1874*, s. 4-11. – Za kópiu príspevku ďakujem Mgr. Danielovi Haas Kianičkovi, PhD. z Múzea medailí a mincí v Kremnici.

83 *Emlékkönyv* 1906, s. 43.

84 V roku 1910 bol menovaný za hlavného banského lekára. Pozri: *Új bányafőorvos*. In *A Bánya*, roč. 3, č. 17, 24. apríla 1910, s. 3-4.

85 SCHRÖDER, Károly. *Az iskolai év története*. In *A körmöcbányai m. k. állami főreáliskola értesítője, 1907/1908*, s. 47.

látky dôraz na boj proti alkoholizmu, prevenciu tuberkulózy a pohlavných chorôb.⁸⁶ Vojtech Sebe pokračoval v činnosti svojho predchodcu. Za jeho pôsobenia prebehla v škole výmena školských lavíc a prestavba vykurovacích kachiel. Pri zdravotnej prehliadke študentov sledoval aj ich celkové fyzické zdravie, vrátane stavu chrupu. Vykonával vyšetrenia nielen na účely oslobodenia od telesnej výchovy, ale aj od technickej kresby. Zdravovedu vyučoval len v siedmom ročníku, a to v rozsahu dve hodiny týždenne. V rámci zdravovedy kládol dôraz na témy, ktoré považoval za dôležité v kaž-

Obr. 12: Pohľad na budovu kremnickej reálky okolo roku 1906. Prevzaté z publikácie *Emlékkönyv : az intézet 50 éves fennállásának jubileuma alkalmával*. Kőrmöcbánya : Paxner J. és Biron H, 1906. Z fondov Univerzítnej knižnice v Bratislave.

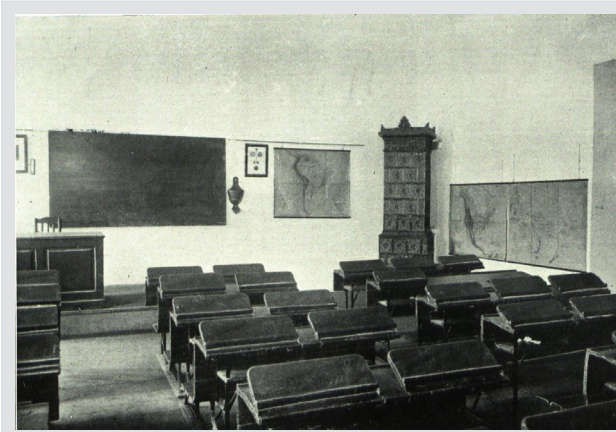
dodennom živote – najmä telesnú hygienu, upozorňoval na škodlivé účinky alkoholu a tabaku na organizmus, súčasťou vyučovania boli aj základy prvej pomoci. Zaujímavosťou metód výučby V. Sebeho boli praktické ukážky poskytovania prvej pomoci, ktoré vyučoval v miestnej banskej nemocnici.⁸⁷ Obaja školskí lekári sa vo svojich správach zmienili aj o dobrých výsledkoch študentov pri koncoročných skúškach zo zdravovedy (obr. 12).

V roku 1891 nariadil minister kultu a školstva usporadúvať telocvičné súťaže stredných škôl, na ktorých sa kremnická reálka pravidelne zúčastňovala. Okrem celoštátnych súťaží v Budapešti (v rokoch 1891, 1893, 1896, 1901 a 1905) sa študenti kremnickej reálky zúčastnili aj krajských, resp. obvodných súťaží (roku 1895 v Banskej Bystrici, roku 1897 v Kecskeméte a roku 1898 v Szatmári), na ktorých získali vo viacerých disciplínach ocenenia. Formou súťaží za účasti diváckej verejnosti sa konali aj každoročné záverečné skúšky z telesnej výchovy. Škola okrem toho organizovala pravidelné športové popoludnia. Jednoduché cvičenia a kolektívne športové hry sa na jeseň a na jar konali vo voľnej prírode. Aj v zime za dobrého počasia cvičili študenti vonku, vo výročných školských správach sa osobitne spomína sánkovanie, na ktoré škola zaobstarala dostatočný počet sánok. Na korčuľovanie nemala škola priaznivé podmienky. Keďže škola nemala vlastné, využívala klzisko miestneho korčuľarskeho spolku, ktoré však študenti smeli navštevovať len v podvečerných hodinách a za pomerne vysoké poplatky. Podobne nepriaznivé podmienky boli aj pre školský plavecký výcvik. Teplota vody v jedinom mestskom kúpalisku dosahovala aj v najteplejších dňoch len 15° C. Od roku 1901 ako ihrisko využívala škola upravené priestory tamojšej huty, a to vďaka podpore banského radcu a riaditeľa Banského úradu v Kremnici Júliusa Knöpfflera (obr. 13).⁸⁸

86 BOLEMAN, János. Jelentés a kőrmöcbányai áll. főreáliskola egészségügyi viszonyairól. In *A kőrmöcbányai m. k. állami főreáliskola értesítője*, 1903/1904, s. 57-59; a tiež Tamže, 1904/1905, s. 125-126.

87 SEBE, Béla. Jelentés a kőrmöcbányai áll. főreáliskola egészségügyi viszonyairól. In *A kőrmöcbányai m. k. állami főreáliskola értesítője*, 1906/1907, s. 73-74; a tiež Tamže, 1907/1908, s. 56-54.

88 *Emlékkönyv 1896*, s. 53-54.

Obr. 13: Interiér kremnickej reálky – učebňa 3. ročníka. Prevzaté z publikácie *Emlékkönyv : az intézet 50 éves fennállásának jubileuma alkalmával*. Kőrmöcbánya : Paxner J. és Biron H, 1906). Z fondov Univerzitetnej knižnice v Bratislave.

Záver

V posledných desaťročiach 19. storočia a na začiatku 20. storočia v systéme štátom organizovanej zdravotnej starostlivosti o obyvateľstvo zohrali školy vážnu úlohu. Školskí lekári predstavovali významný článok v zabezpečovaní každodennej zdravotnej starostlivosti o deti na stredných školách v Uhorsku, rovnako dôležitá bola ich úloha na poli zdravotnej výchovy a propagácii zdravého životného štýlu. Škola sa tiež stala prostriedkom rozšírenia športu zavedením telesnej výchovy

a športových hier do vyučovacieho procesu. V druhej polovici 19. storočia sa v súčinnosti architektov, pedagógov a lekárov formovali moderné princípy architektonického riešenia nových školských budov a internátov. V príspevku sme sa pokúsili poukázať na najvýznamnejšie prvky z tejto viacrozmernej a interdisciplinárnej tematiky, ktoré mali dosah na zdravie časti vzdelanejšej a mladšej populácie.

Cituj:

PEKAŘOVÁ, Katarína. Starostlivosť o zdravie a výchova k zdraviu na vybraných mestských školách v druhej polovici 19. storočia. In *Forum Historiae*, 2016, roč. 10, č. 2, s. xx-xx. ISSN 1337-6861.

...

Katarína Pekařová, PhD. absolventka štúdia v odbore knihovníctvo a jazyk maďarský na Filozofickej fakulte Univerzity L. Eötvösa v Budapešti, doktorandské štúdium v Historickom ústave SAV v Bratislave. Pôsobí v Kabinete retrospektívnej bibliografie Univerzitetnej knižnice v Bratislave, kde sa podieľa na realizácii tlačených a elektronických bibliografií. Popri tom sa venuje dejinám knižnej kultúry, dejinám zdravotníctva a medicíny. Je autorkou viacerých štúdií, monografie *Prírodovedné a lekárske spolky na dnešnom území Slovenska (1850 – 1918)* (Bratislava, 2010), spoluautorkou a editorkou monografie *Fragmenty z kultúrnej histórie v kalendároch* (Bratislava 2015). Kontakt: katarina.pekarova@ulib.sk